

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА імені О. М. БЕКЕТОВА**

О. І. СЛАВУТА

**ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВА
МОДУЛЬ 1**

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

*(для студентів 2 курсу всіх форм навчання
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 051 – Економіка)*

**Харків
ХНУМГ ім. О. М. Бекетова
2021**

УДК 338.3

Славута О. І. Економіка підприємства. Модуль 1 : конспект лекцій для студентів 2 курсу всіх форм навчання першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 051 – Економіка / О. І. Славута ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2021. – 40 с.

Автор канд. екон. наук, доц. О. І. Славута

Рецензенти:

О. А. Карлова, доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту (Українська інженерно-педагогічна академія);

А. Є. Ачкасов, доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки (Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова).

Рекомендовано кафедрою економіки, протокол № 6 від 2.12.2020.

Конспект лекцій складено відповідно до програми навчальної дисципліни «Економіка підприємства», яка включена в навчальні плани підготовки здобувачів вищої першого (бакалаврського) рівня освіти спеціальності 051 – Економіка.

© О. І. Славута, 2021

© ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1 ПІДПРИЄМСТВО У РИНКОВИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ.....	6
ТЕМА 1 ОСНОВИ ПІДПРИЄМНИЦТВА.....	6
1.1 Підприємництво як сучасна форма господарювання.....	6
1.2 Договірні взаємовідносини в підприємницькій діяльності.....	7
1.3 Міжнародна підприємницька діяльність.....	7
ТЕМА 2 ВИДИ ПІДПРИЄМСТВ, ЇХ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ФОРМИ.....	8
2.1 Поняття, цілі і напрямки діяльності підприємства.....	8
2.2 Класифікація підприємств.....	9
2.3 Організаційно-правові форми підприємств.....	9
ТЕМА 3 СТРУКТУРА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ.....	10
3.1 Функції і методи управління.....	10
3.2 Виробнича структура підприємства.....	11
3.3 Організаційні структури управління.....	11
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2 ОРГАНІЗАЦІЯ ВИРОБНИЦТВА НА ПІДПРИЄМСТВІ.....	13
ТЕМА 4 ТЕХНІКО-ТЕХНОЛОГІЧНА БАЗА ТА ВИРОБНИЧА ПОТУЖНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА.....	13
4.1 Техніко-технологічна база: складові частини і форми розвитку.....	13
4.2 Лізинг як форма оновлення технічної бази виробництва.....	15
4.3 Виробнича потужність підприємства і шляхи підвищення її використання.....	15
ТЕМА 5 ОРГАНІЗАЦІЯ ОПЕРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	16
5.1 Виробничий процес: визначення, класифікація, принципи.....	16
5.2 Організаційні типи виробництва.....	17
5.3 Організація виробничого процесу в часі.....	17
5.4 Організація виробничого процесу у просторі.....	18
ТЕМА 6 ВИРОБНИЧА ТА СОЦІАЛЬНА ІНФРАСТРУКТУРА	19
6.1 Сутність і склад інфраструктури.....	19
6.2 Соціальна інфраструктура.....	20
6.3 Відтворення і розвиток інфраструктури.....	21

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3 РЕСУРСИ ПІДПРИЄМСТВА ТА ЇХ	
ВИКОРИСТАННЯ.....	21
ТЕМА 7 ОСНОВНИЙ КАПІТАЛ.....	21
7.1 Сутність і види капіталу.....	21
7.2 Класифікація і структура основних засобів.....	23
7.3 Оцінка основних засобів.....	23
7.4 Амортизація основних засобів.....	24
7.5 Показники використання основних засобів.....	27
7.6 Відтворення основних засобів і знос.....	27
ТЕМА 8 ОБОРОТНИЙ КАПІТАЛ.....	29
8.1 Економічний зміст та класифікація оборотного капіталу.....	29
8.2 Нормування оборотних коштів.....	30
8.3 Показники ефективності використання.....	31
ТЕМА 9 ПЕРСОНАЛ ПІДПРИЄМСТВА, ПРОДУКТИВНІСТЬ І	
ОПЛАТА ПРАЦІ.....	33
9.1 Трудові ресурси.....	33
9.2 Чисельність персоналу і показники його використання.....	34
9.3 Організація оплати праці.....	35
9.4 Мотивація праці.....	38
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	39

ВСТУП

Метою дисципліни є формування здатностей самостійно мислити, приймати управлінські рішення, виконувати комплексні економічні розрахунки для ефективного здійснення господарської діяльності на рівні підприємств. Викладання дисципліни здійснюється на двох модулях:

Модуль 1 Підприємство в системі ринкових відносин. Ресурсне забезпечення діяльності підприємства.

Модуль 2 Діяльність підприємства, її результати та ефективність.

Стисла характеристика модуля 1.

Змістовий модуль 1 Підприємство у ринкових умовах господарювання

Характеристика основних типів підприємницької діяльності. Договірні взаємовідносини і партнерські зв'язки в підприємстві. Соціально-економічна роль і значення підприємництва в структурі ринкової економіки. Характеристика основних організаційно-правових форм підприємств. Добровільні та інституційні об'єднання підприємств в Україні. Управління підприємством: сутність, функції та методи здійснення. Виробнича структура підприємства: поняття, види та чинники формування. Поняття, види та роль інфраструктури підприємства.

Змістовий модуль 2 Організація виробництва на підприємстві

Поняття, склад і значення техніко-технологічної бази виробництва. Організаційно-економічне управління технічним розвитком підприємства. Поняття, види, методичні основи визначення обсягу та ступеню використання виробничої потужності підприємства. Виробнича програма підприємства та технологія її розроблення. Організаційні типи виробництва та їх сутнісна характеристика. Методи організації виробництва, їх ключові ознаки та ефективність застосування. Основні форми організації виробництва, необхідність їх застосування та характеристика.

Змістовий модуль 3 Ресурси підприємства та їх використання

Капітал як економічний ресурс підприємства. Основний капітал підприємства: поняття, структура та оцінка. Знос та амортизація основних засобів: поняття, вимірювання та методи нарахування. Підвищення ефективності використання основних засобів. Оборотний капітал підприємства: сутність, функціонально-елементний склад та процес трансформації. Показники та шляхи підвищення ефективності використання оборотних коштів підприємства. Поняття, класифікація і структура персоналу підприємства. Продуктивність праці персоналу: сутність, показники і методи її вимірювання та напрямки підвищення. Оплати праці на підприємстві: сутність, державна політика загальна організація.

Змістовий модуль 1 Підприємство у ринкових умовах господарювання

Тема 1 Основи підприємництва

Ключові поняття: | *економіка підприємства; підприємництво; франчайзинг; лізинг; договір; оферта; міжнародна підприємницька діяльність.*

1. Підприємництво як сучасна форма господарювання

Економіка підприємства – наука про спільно організоване виробництво в умовах обмеженості його факторів.

Підприємництво – самостійна ініціативна господарчо-комерційна діяльність фізичної або юридичної особи з метою отримання зиску.

Основні функції підприємницької діяльності:

- творча (генерація і втілення новаторських ідей, готовність до ризику);
- ресурсна (формування і продуктивне використання власного капіталу, інформаційних, матеріальних та трудових ресурсів);
- організаційно-супровідна (практична організація виробництва, продажу, реклами та інших господарських справ).

Принципи здійснення підприємницької діяльності:

- вільний вибір видів діяльності (виробництво продукції, надання послуг, виконання робіт);
- залучення на добровільних засадах ресурсів, необхідних для започаткування і розширення такої діяльності);
- самостійне здійснення всіх господарських справ (визначення програми виробництва, встановлення ціни, пошук постачальників, найм працівників);
- вільне використання прибутку, що залишився після сплати державних внесків).

З метою запобігання шкідливого впливу на здоров'я людини, навколишнє середовище і безпеку держави окремі види підприємницької діяльності підлягають ліцензуванню і патентуванню. Отримання цих документів здійснюється на підставі Законів України.

Форми підприємницької діяльності:

- одноосібне підприємництво (малий бізнес);
- колективне підприємництво (товариства);
- корпоративне підприємництво (акціонерні компанії).

Франчайзинг – форма підприємницької діяльності, яка передбачає надання франчайзодавцем права займатись визначеним видом діяльності від його імені за винагороду від франчайзоотримувача.

Лізинг – форма підприємницької діяльності, яка передбачає надання на визначений строк лізингодавцем майна у повне розпорядження лізингоотримувачу, за умови сплати періодичних лізингових платежів.

2. Договірні взаємовідносини в підприємницькій діяльності

|| Договір (контракт, угода) – це форма документального закріплення партнерських зв'язків стосовно предмета договору, взаємних прав та обов'язків, наслідків порушення домовленостей.

Види договорів:

- установчий (документ, що засвідчує волевиявлення фізичних або юридичних осіб щодо заснування нового організаційно-правового утворення для реалізації конкретної підприємницької діяльності);
- підприємницький (документ, що відображає згоду сторін на здійснення взаємодій в обраній сфері підприємницької діяльності).

Частини договору:

- *преамбула (вступ)* містить назву договору, юридичну назву сторін договору, зазначення факту укладання договору згідно з умовами, викладеними в його тексті;
- *основна частина* охоплює загальні (арбітражні застереження, перелік форс-мажорних обставин за якими припиняється дія договору) і специфічні умови (предмет договору, його кількість, якість і ціна; умови і термін поставки або надання; форма оплати; відповідальність сторін; додаткові застереження);
- *заклучна частина* містить необхідні додатки (зразки товару, ескізи), юридичні адреси сторін; підписи сторін.

3. Міжнародна підприємницька діяльність

|| Міжнародна підприємницька діяльність – діяльність, що здійснюється через співпрацю суб'єктів господарювання двох чи більш країн.

Основним спонукальним мотивом до її здійснення є збільшення масштабів та ефективності підприємництва за рахунок інтернаціоналізації певних сегментів ринку, використання нових ресурсних джерел, диверсифікація виробничо-господарської діяльності.

Суб'єктами міжнародної підприємницької діяльності є її учасники, які спроможні ефективно працювати задля реалізації власних бізнесових інтересів. Суб'єктами такої діяльності визнаються:

- фізичні особи – громадяни України, іноземні особи та особи без громадянства, що мають діє- та правоздатність;
- юридичні особи, що зареєстровані в Україні та постійно перебувають на її території;
- структурні одиниці суб'єктів господарської діяльності іноземних держав;
- спільні підприємства, що мають постійне місцезнаходження в Україні.

Регулювання міжнародної підприємницької діяльності здійснюється державними органами законодавчої та виконавчої влади з метою стимулювання прогресивних структурних змін в економіці; створення сприятливих умов для інтеграції економіки України в систему світового поділу праці; здійснення

захисту економічних інтересів України; надання однакових можливостей для ефективного господарювання всім суб'єктам підприємницької діяльності.

Тема 2 Види підприємств, їх організаційно-правові форми

Ключові поняття: | підприємство; статут; колективний договір; структура підприємства; організаційна структура; ринок.

1. Поняття, цілі і напрямки діяльності підприємства

З метою здійснення різних видів конкретної праці у суспільстві створюють певні організації, які розрізняються за характером і метою діяльності. За цією ознакою організації поділяються на такі:

- підприємницькі;
- непідприємницькі.

Організації з підприємницьким характером діяльності називають підприємствами.

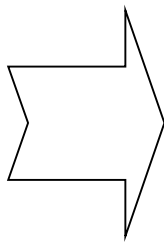
|| Підприємство – це самостійний господарюючий суб'єкт, що володіє правами юридичної особи і здійснює виробничу та комерційну діяльність з метою отримання прибутку.

Серед юридичних актів, що регулюють всі напрямки діяльності підприємства визначальними є такі:

- Господарський кодекс України;
- статут підприємства;
- колективний договір.

Досягнення головної мети діяльності підприємства – отримання прибутку здійснюється шляхом визначення тактичних та стратегічних цілей, серед яких розрізняють:

- економічні;
- кількісні;
- якісні;
- соціальні;
- екологічні.

*конкретні
орієнтовані у часі
взаємно підтримуючі*

Характер цілеспрямування залежить від економіки в цілому, тенденцій розвитку конкретної галузі, до якої належить підприємство, етапом життєвого циклу підприємства.

Необхідною умовою успішної підприємницької діяльності у постійно змінюючихся економічних обставинах є створення системи цінностей на підприємстві, яка стає часткою внутрішньої культури підприємства – *корпоративної культури*, і враховує інтереси власників підприємства, споживачів, постачальників та персоналу підприємства.

2. Класифікація підприємств

Для економічного аналізу підприємства розрізняють за декількома суттєвими ознаками:

а) за формами власності:

- одноосібні, сімейні, приватні (на підставі приватної власності);
- державні, казенні, комунальні (на підставі державної власності);
- колективні (на підставі колективної власності);
- орендні (на підставі орендної власності);

б) за характером діяльності – підприємства:

- виробництва продукції;
- надання послуг;
- виконання робіт;

в) за організаційно-правовою формою:

- індивідуальні підприємці;
- господарчі товариства;

г) за приналежністю капіталу:

- національні;
- іноземні;
- сумісні;

д) за розміром (в залежності від чисельності працюючих та обсягів виробництва):

- малі;
- середні;
- великі;

е) за характером домінуючого фактору виробництва:

- трудомісткі;
- матеріаломісткі;
- фондомісткі;

ж) за видом добровільного об'єднання:

- асоціація;
- корпорація;
- консорціум;
- концерн.

3. Організаційно-правові форми підприємства

Акціонерним товариством є господарське товариство, яке має статутний капітал, поділений на визначену кількість акцій однакової номінальної вартості, і несе відповідальність за зобов'язаннями тільки майном товариства, а акціонери несуть ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства, в межах вартості належних їм акцій, крім випадків, визначених законом.

Товариством з обмеженою відповідальністю є господарське товариство, що має статутний капітал, поділений на частки, розмір яких визначається установчими документами, і несе відповідальність за своїми зобов'язаннями

тільки своїм майном. Учасники товариства, які повністю сплатили свої вклади, несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, у межах своїх вкладів.

Товариством з додатковою відповідальністю є господарське товариство, статутний капітал якого поділений на частки визначених установчими документами розмірів і яке несе відповідальність за своїми зобов'язаннями власним майном, а в разі його недостатності учасники цього товариства несуть додаткову солідарну відповідальність у визначеному установчими документами однаково кратному розмірі до вкладу кожного з учасників.

Повним товариством є господарське товариство, всі учасники якого відповідно до укладеного між ними договору здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства і несуть додаткову солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном.

Командитним товариством є господарське товариство, в якому один або декілька учасників здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і несуть за його зобов'язаннями додаткову солідарну відповідальність усім своїм майном, на яке за законом може бути звернено стягнення (повні учасники), а інші учасники присутні в діяльності товариства лише своїми вкладками (вкладники).

Тема 3 Структура управління підприємством

Ключові поняття: | управління підприємством; виробнича структура підприємства; організаційна структура.

1. Функції і методи управління

|| Управління – діяльність, спрямована на координацію роботи виробничих підрозділів.

Функції управління:

– планування – визначення цілей діяльності підприємства і способів її досягнення;

– організація – розподіл завдань, обов'язків і повноважень між робітниками;

– мотивація – спонукання до спільних дій з метою досягнення мети;

– контроль – вимір і порівняння отриманих результатів, подальше їх коригування.

В основі класифікації методів управління (економічні, соціально-психологічні, організаційні) знаходиться внутрішній зміст мотивів діяльності робітників (матеріальні, соціальні, примусові).

Економічні методи реалізують матеріальні інтереси робітників через використання товарно-грошових відносин (оплата праці, система оподаткування, пільги тощо).

Соціально-психологічні методи реалізують мотиви соціальної поведінки людини: змістовність і творчий характер праці, ініціативність, суспільне визнання, моральне заохочення.

Організаційні методи базуються на мотивах примусового характеру і використовують систему розподілу обов'язків і підпорядкованості, розпоряджень і контролю.

2. Виробнича структура підприємства

|| Структура підприємства – склад та співвідношення його внутрішніх підрозділів: цехів, відділів та ін.

Розрізняють *виробничу* та *організаційну* структуру підприємства.

За видом основного підрозділу розрізняють цехову, безцехову, корпусну та комбінатську виробничу структуру.

Цехова виробнича структура передбачає такі складові виробничого процесу:

- основні цехи;
- допоміжні цехи;
- обслуговуючі цехи.

Спеціалізація цехів набуває таких форм:

- предметна;
- подетальна;
- технологічна.

Безцехова виробнича структура застосовується на невеликих з простим виробничим процесом підприємствах. Основною ланкою є *виробнича дільниця* – сукупність територіально відокремлених робочих місць, на яких виконуються технологічно однорідні роботи.

Корпусна виробнича структура використовується на великих підприємствах, де кілька однотипних цехів можуть бути об'єднані в корпус.

Комбінатська виробнича структура використовується на підприємствах, характерною ознакою яких є послідовність процесів переробки сировини. Основу складають підрозділи, які виготовляють завершену частку готової продукції.

3. Організаційні структури управління

Форми організаційної структури управління:

– лінійна, яка передбачає наявність прямого зв'язку між керівником та підлеглими (рис.1);

Рисунок 1 – Лінійна структура управління

– лінійно-штабна, яка передбачає використання спеціалістів окремих сфер економічної діяльності у процесі прийняття рішень (рис.2);

Рисунок 2 – Лінійно-штабна структура управління

– функціональна, в якій керівник делегує частину своїх повноважень окремим спеціалістам: заступникам або начальникам відділів (рис.3);

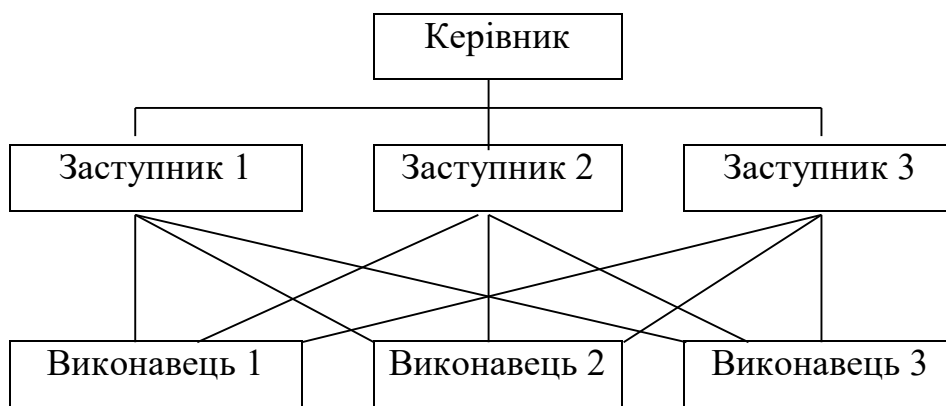

Рисунок 3 – Функціональна структура управління

– дивізійна, яка відрізняється від функціональної об'єктом управління – окремі види діяльності або продукції (рис.4);

Рисунок 4 – Дивізійна структура управління

– матрична, яка поєднує функціональну та дивізіональну структуру (рис. 5).

Рисунок 5 – Матрична структура управління

Важливим моментом створення ефективної організаційної структури є визначення кількості рівнів управління. Згідно з теорією управління, чим менше останніх, тим вища ефективність процесу управління.

Змістовий модуль 2 Організація виробництва на підприємстві

Тема 4 Техніко-технологічна база та виробнича потужність підприємства

Ключові поняття: | *техніко-технологічна база, технічний розвиток, виробнича потужність.*

1. Техніко-технологічна база: складові частини і форми розвитку

|| Техніко-технологічна база – сукупність найбільш активних елементів виробничого процесу.

Елементи техніко-технологічної бази (ТТБ) представлено на рисунку 6.

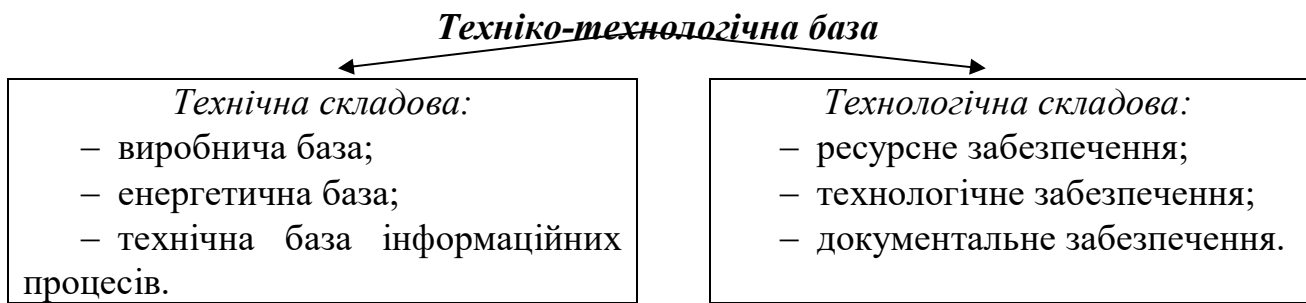

Рисунок 6 – Елементи ТТБ

Технічний розвиток – процес формування та вдосконалення ТТБ підприємства, зорієнтований на кінцевий результат його діяльності.

Технічний розвиток охоплює різноманітні форми, які відображають відповідні стадії процесу розвитку виробничого потенціалу і забезпечують просте та розширене відтворення основних засобів підприємства (рис.7).

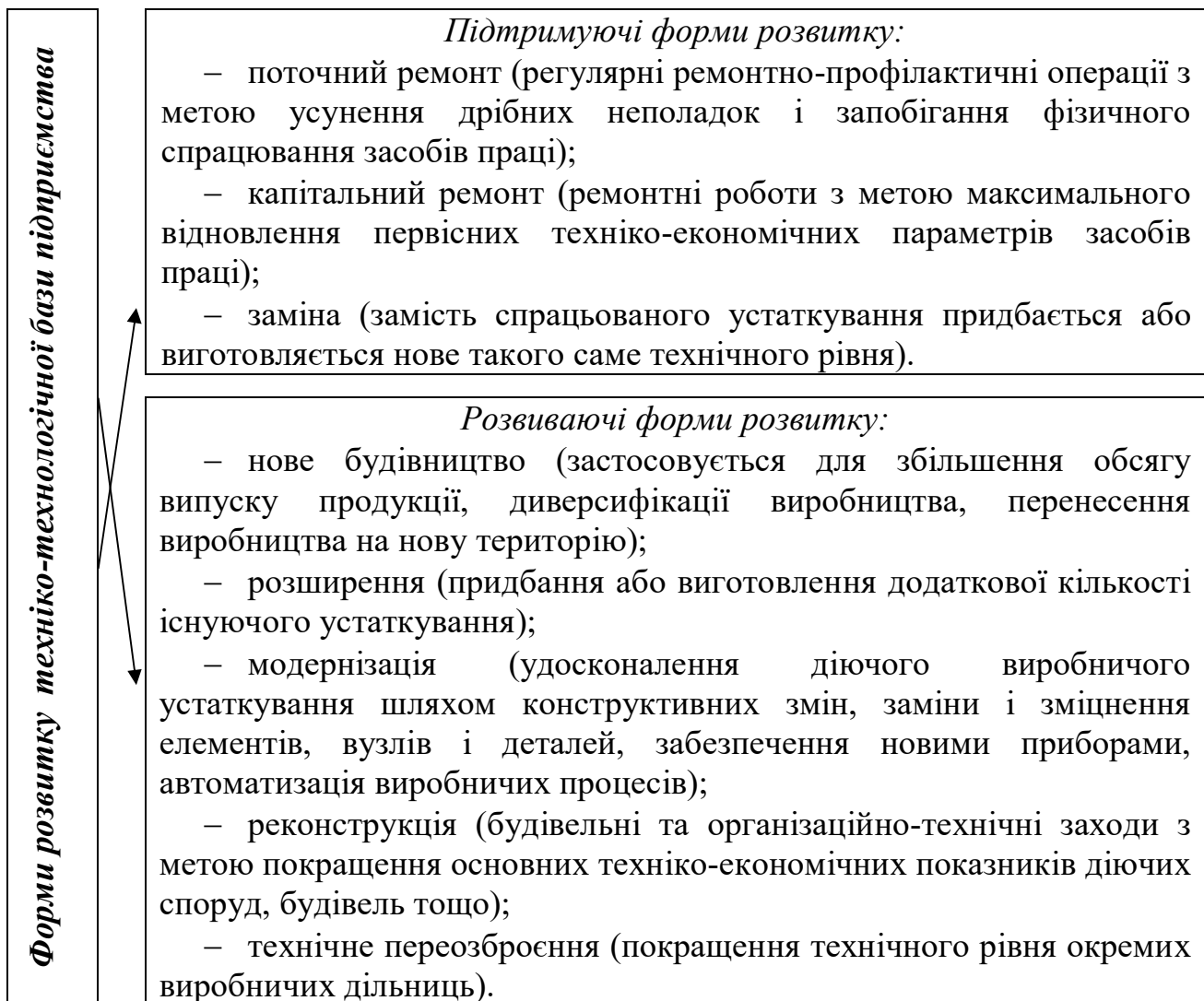

Рисунок 7 – Форми розвитку ТТБ

2. Лізинг як форма оновлення технічної бази виробництва

Організаційно-правові основи здійснення лізингових операцій базуються на Цивільному, Господарському та Податковому кодексах України, Законі України «Про фінансовий лізинг», інших нормативно-правових актах України і укладених на їх основі договорах про лізинг. Об'єктом лізингу може бути будь-яке нерухоме і рухоме майно, що належить до основних засобів.

Види лізингу:

- а) за строком використання об'єкта лізингу:
 - оперативний (із неповною окупністю об'єкта);
 - фінансовий (із повною окупністю).
- б) за масштабом поширення лізингових відносин:
 - внутрішній;
 - міжнародний.
- в) за характером лізингових операцій:
 - сервісний;
 - зворотній.

3. Виробнича потужність підприємства і шляхи підвищення її використання.

Виробнича потужність підприємства – максимально можливий річний обсяг випуску продукції умови найбільш повного використання прогресивної технології та організації виробництва.

Виокремлюють три види виробничої потужності підприємства:

- поточна (фактично досягнута) виробнича потужність, при обчислюванні якої враховують обладнання, що діє; що знаходиться в ремонті; що не діє за режимом відключення;
- резервна потужність, яка формується на підприємстві для забезпечення продукцію комунальних підприємств у часи пікового попиту, надійного забезпечення енергоресурсами споживачів на період виконання аварійних робіт;
- встановлена потужність, яка визначається на підприємстві як сума всіх потужностей.

При визначенні фактично досягнутої виробничої потужності обчислюють:

вхідну – на початок року ($ВП_T^{п.р.}$)
вихідну – на кінець року ($ВП_T^{к.р.}$)
середньорічну ($ВП_T^{с.р.}$)

} виробничу потужність

$$ВП_T^{п.р.} = ВП_T^{к.м.р.},$$

де $ВП_T^{к.п.р.}$ – виробнича потужність на кінець попереднього року.

$$ВП_T^{к.р.} = ВП_T^{п.р.} + ВП_T^H - ВП_T^B,$$

де $ВП_T^H$ – виробнича потужність, що надійшла за рік;

$ВП_T^B$ – виробнича потужність, що вибула за рік.

$$ВП_{Т}^{с.р.} = ВП_{Т}^{п.р.} + \sum ВП_{Т}^{н.} \cdot М/12 - \sum ВП_{Т}^{в.} \cdot (12 - М)/12,$$

де М – кількість місяців функціонування виробничої потужності на рік.

У найзагальнішому вигляді виробнича потужність окремої ланки визначається таким чином:

$$ВП_{Т} = \sum П_{р.} \cdot m \cdot Т,$$

де $П_{р.}$ – продуктивність устаткування у відповідних одиницях виміру продукції на годину;

$Т$ – річний фонд часу роботи устаткування, год.;

m – середньорічна кількість фізичних одиниць устаткування.

Рівень використання виробничої потужності діючого підприємства визначається коефіцієнтом використання виробничої потужності як співвідношення річного обсягу продукції (величина виробничої програми у вартісному вимірюванні) та середньорічної величини виробничої потужності.

Напрями поліпшення ефективності використання виробничої потужності:

- зменшення часу знаходження устаткування у ремонті;
- усунення диспропорцій між окремими виробничими ланками;
- підвищення інтенсивності використання обладнання;
- збільшення кількості споживачів.

Тема 5 Організація операційної діяльності

Ключові поняття: | *виробничий процес; виробничий цикл; тривалість виробничого циклу*

1. Виробничий процес: визначення, класифікація, принципи

|| Виробничий процес – сукупність взаємозв'язаних дій людей, засобів та предметів праці, природних процесів, необхідних для виготовлення продукції.

Класифікація виробничих процесів:

а) за призначенням: основні процеси; допоміжні процеси; обслуговуючі процеси.

б) за перебігом у часі: дискретні процеси; безперервні процеси.

в) за ступенем автоматизації: ручні процеси; механізовані процеси; автоматизовані процеси; автоматичні процеси.

Принципи організації виробничих процесів:

1. Спеціалізація – обмеження (закріплення) окремих видів виробничих процесів або номенклатури продукції, яка виготовляється у виробничому підрозділі (цех, дільниця), робочому місці.

2. Пропорційність – узгодження пропускної спроможності всіх частин виробничого процесу.

3. Паралельність – одночасне виконання окремих операцій і процесів при виготовленні одного виробу.

4. Безперервність – скорочення (зведення до нуля) перерв між суміжними технологічними операціями.

5. Прямоточність – пересування предметів праці протягом виробничого процесу найкоротшим шляхом, без зустрічних і зворотніх переміщень.

6. Гнучкість – система адаптації виробничого процесу до змін (організаційних, технічних, економічних).

2. Організаційні типи виробництва

Одиничне виробництво характеризується широкою номенклатурою продукції і невеликим обсягом виробництва. Повторне виробництво такої продукції майже не відбувається.

На таких виробництвах переважають технологічна спеціалізація цехів, наявність універсального обладнання та висококваліфікованих працівників, відносно велика питома вага ручної праці і тривалість виробничого циклу, значні витрати часу на переналагодження устаткування.

Серійне виробництво характеризується обмеженою номенклатурою і досить значним обсягом виробництва. Виготовлення окремих виробів періодично повторюється певними партіями (серіями).

На таких підприємствах переважає технологічна і предметна спеціалізація цехів, наявність універсального та спеціального обладнання, високо та середньокваліфікованих робітників.

Масове виробництво характеризується вузькою номенклатурою продукції, великим обсягом тривалого виробництва.

Переважає предметна спеціалізація цехів, наявність спеціального обладнання та автоматизованих систем, низько та високо кваліфікованих робітників відповідно.

3. Організація виробничого процесу в часі

Організація виробничого процесу у часі характеризується способами поєднання операцій технологічного процесу, тривалістю виробничого циклу.

|| Виробничий цикл – послідовність всіх виробничих операцій, необхідних для виготовлення продукції.

|| Тривалість виробничого циклу – інтервал календарного часу, від початку першої виробничої операції до закінчення останньої.

Визначається тривалість виробничого циклу для одного виробу або певної партії, що виробляється одночасно.

Час виробництва – період часу, протягом якого відбувається безпосередній вплив на предмети праці робітника та/або машин та обладнання під його контролем, а також час природних процесів, що відбуваються у виробі без такої участі.

Час обслуговування – період часу, необхідний для здійснення контролю якості продукції і режиму роботи обладнання, підготовчо-заклучних робіт, транспортування матеріалів, складування готових виробів.

Час перерв – період часу, протягом якого не відбувається виробничий процес, але продукція ще не готова і процес виробництва не завершено.

Регламентовані перерви:

- внутрішньо змінні (перерви партійності; перерви очікування; перерви комплектування);
- міжзмінні перерви.

Нерегламентовані перерви пов'язані з простоями обладнання та робітників з організаційних та технічних причин.

Структура виробничого циклу залежить від особливостей продукції, технологічних процесів її виготовлення. У безперервних виробництвах найбільшу частку займає час виробництва, у дискретних виробництвах значну частку становлять перерви. Мінімальна тривалість перерв спостерігається у масовому виробництві, максимальна – в одиничному.

4. Організація виробничого процесу у просторі

Просторова організація виробничого процесу передбачає розміщення робочих місць і виробничих підрозділів на території підприємства та забезпечення пересування предметів праці по операціях за найкоротшими маршрутами. Виходячи з цих аспектів розрізняють такі методи організації виробництва: непотоковий і потоковий.

Порівняльна характеристика методів організації виробництва представлена на рисунку 8.

<i>Непотокове виробництво</i>	<i>Критерії порівняння:</i>	<i>Потокове виробництво</i>
– різноманітні предмети праці	1. Обробка предметів праці на одному робочому місці	– однойменні предмети праці
– окремими групами без прямого зв'язку	2. Розміщення робочих місць	– послідовне розміщення за ходом лінії
– складний маршрут з перервами між операціями	3. Маршрут пересування предметів праці	– простий маршрут (конвеєр)
– декілька видів операцій	4. Кількість операцій, що виконуються на одному робочому місці	– одна або декілька схожих операцій
– універсальне обладнання	5. Рівень спеціалізації устаткування	– спеціальне обладнання
– висококваліфіковані робітники	6. Рівень кваліфікації робітників	– низькокваліфіковані робітники
– велика тривалість виробничого циклу	7. Тривалість виробничого циклу	– коротка тривалість виробничого циклу

Рисунок 8 – Порівняльна характеристика методів організації виробництва

На різногалузевих підприємствах відбуваються складні процеси подальшого еволюційного розвитку низки суспільних форм організації виробництва. Серед них виокремлюють такі форми:

– концентрація – усупільнення виробництва через збільшення розмірів підприємств, зосередження процесів виробництва, робочої сили, засобів виробництва і випуску продукції на все більш великих підприємствах;

– спеціалізація – процес зосередження діяльності підприємства на виготовленні певної продукції або виконанні певних видів робіт;

– конверсія – перепрофілювання частини або всього виробничого потенціалу підприємства на виробництво іншої продукції під впливом докорінної зміни ринкового середовища або глобальних чинників розвитку економіки;

– комбінування – процес органічного поєднання в одному підприємстві багатьох виробництв, що належать до різних галузей промисловості чи народного господарства в цілому;

– диверсифікація – розвиток багатьох технологічно не зв'язаних між собою видів виробництва.

Тема 6 Виробнича та соціальна інфраструктура

Ключові поняття: | *інфраструктура підприємства, виробнича та соціальна інфраструктура, капітальне будівництво*

1. Сутність і склад інфраструктури.

|| Інфраструктура підприємства – комплекс підрозділів, що забезпечують необхідні умови для функціонування підприємства в цілому.

Рисунок 9 – Елементи інфраструктури підприємства

У межах виробничої інфраструктури окремо розглядають діяльність обслуговуючих підрозділів, функціонування яких безпосередньо впливає на діяльність інших підрозділів підприємства і забезпечує їх технічне обслуговування. До них відносять ремонтні, транспортні, інструментальні, енергетичні, складські підрозділи.

Ремонтні підрозділи (відділ головного механіка, ремонтно-механічні, ремонтно-будівельні цехи, ремонтні бази) здійснюють технічне обслуговування та ремонт, монтаж і введення в дію нового устаткування, виготовлення запасних частин і нестандартного обладнання, модернізацію обладнання.

Розрізняють планово-запобіжні та позапланові ремонти. Планово-запобіжні ремонти здійснюються у визначений період часу (міжремонтний період) з метою запобігання поламки і зруйнування устаткування. Позапланові ремонти виконуються залежно від фактичної потреби в них, коли поламка та несправності виникли через непередбачувані обставини.

Транспортні підрозділи (транспортний цех, транспортно-технічний відділ, диспетчерські служби) забезпечують вантажно-розвантажувальні роботи і переміщення вантажів. Розробка транспортної системи на підприємстві ґрунтується на визначенні вантажопотоків, їх розміру і необхідного часу надходження у виробничий підрозділ. Обирається вид транспортних засобів і створюється календарний план перевезень.

Інструментальні підрозділи (інструментальний відділ, цех, склад) здійснюють придбання, проектування, виготовлення, ремонт, облік, зберігання і видачу на робочі місця технологічної оснастки.

Енергетичні підрозділи (відділ головного енергетика, енерго-, тепло-, газо- служби) забезпечують безперервність енергопостачання підприємства. Електропостачання забезпечують такі підрозділи: знижувальні підстанції, генераторні і трансформаторні установки, електричні мережі; теплопостачання – котельні, компресори, тепломережі; газопостачання – газові мережі, газогенераторні станції, вентиляційні установки; слабострумкове постачання – засоби телефонного, селекторного, диспетчерського зв'язку.

Складські підрозділи (склади) забезпечують приймання, зберігання, видачу та облік матеріальних ресурсів. Матеріальні склади призначені для зберігання запасів сировини, матеріалів, палива. Виробничі склади зберігають напівфабрикати власного виготовлення, запасні частини, інструмент. Збутові склади призначені для зберігання готової продукції, що підлягає реалізації.

2. Соціальна інфраструктура.

Забезпечення соціальних потреб трудових колективів здійснюється сукупністю певних підрозділів, до яких можуть входити:

- їдальні, буфети, кафе;
- лікарні, поліклініки, медпункти;
- власні житлові будинки, заклади побутового обслуговування;
- бібліотеки, коледжі, курси підвищення кваліфікації;
- бази та будинки відпочинку, клуби, спортивні споруди тощо.

3. Відтворення і розвиток інфраструктури.

Формування, відтворення і розвиток об'єктів виробництва і інфраструктури здійснюються в процесі капітального будівництва.

Капітальне будівництво – процес створення нових, реконструкції, переоснащення діючих виробничих і інфраструктурних об'єктів підприємства.

До сфери капітального будівництва відносять:

- будівництво нових об'єктів;
- монтаж виробничого і невиробничого устаткування;
- проектні та інші підготовчі роботи;
- ремонт об'єктів виробничого і соціального призначення.

Капітальне будівництво може здійснюватися такими способами:

Підрядний спосіб будівництва – здійснення робіт постійно діючими будівельними і монтажними організаціями, що виконують відповідні роботи за договорами підряду.

Господарський спосіб – виконання усього комплексу робіт власними силами підприємства.

Змістовий модуль 3 Ресурси підприємства та їх використання

Тема 7 Основний капітал

Ключові поняття: | *Капітал, основний і оборотний капітал, виробничі фонди, знос, амортизація, фондівіддача*

1. Сутність і види капіталу

Капітал – це визначена сума матеріальних, грошових та нематеріальних коштів, необхідних для започаткування і здійснення підприємницької діяльності.

Авансований капітал – це грошові кошти, вкладені власником у придбання засобів виробництва і наймання робочої сили з метою одержання зиску (прибутку).

Обов'язковою умовою функціонування капіталу є безперервний рух або кругообіг капіталу.

За характером кругообороту авансовий капітал поділяється так:

- **основний капітал** – частина авансованого капіталу, що складається з вартості засобів праці;
- **оборотний капітал** – частина авансованого капіталу, що витрачається на придбання предметів праці і оплату праці робочої сили.

За джерелом формування капітал підприємства поділяється так:

- власний капітал, що створюється за рахунок коштів власників підприємства;

– позиковий капітал, що формується на тимчасовій основі у вигляді довго-, короткострокової позики.

Статутний капітал – це зафіксована у вартісному виразі сума матеріальних і нематеріальних цінностей, які були передані підприємству у постійне використання власниками цих коштів.

Розмір статутного капіталу залежить від організаційно-правової форми підприємства, масштабу та галузі діяльності.

Збільшення статутного капіталу відбувається за рахунок:

- приєднання додаткових вкладів;
- випуску акцій;
- прибутку підприємства.

Зменшення статутного капіталу відбувається в наслідок:

- фізичного спрацювання майна підприємства;
- вилучення капіталу внаслідок зниження попиту на продукцію;
- зменшення кількості власників;
- великих некомпенсаційних витрат.

Для оцінки ефективності використання статутного капіталу використовують такі показники:

Рівень доходності капіталу

$$P_d = D/СК,$$

де D – доход, отриманий на підприємстві за певний період часу, тис. грн;

$СК$ – середньорічна величина статутного капіталу, тис. грн.

Рівень прибутковості капіталу

$$P_n = П/СК,$$

де $П$ – прибуток, отриманий на підприємстві за певний період часу, тис. грн.

Виготовлення продукції здійснюється у процесі взаємодії праці людини і певних засобів виробництва. Останні за своїм матеріально-речовим складом становлять виробничі фонди підприємства, всю сукупність яких поділяють на основні й оборотні (рис. 9).

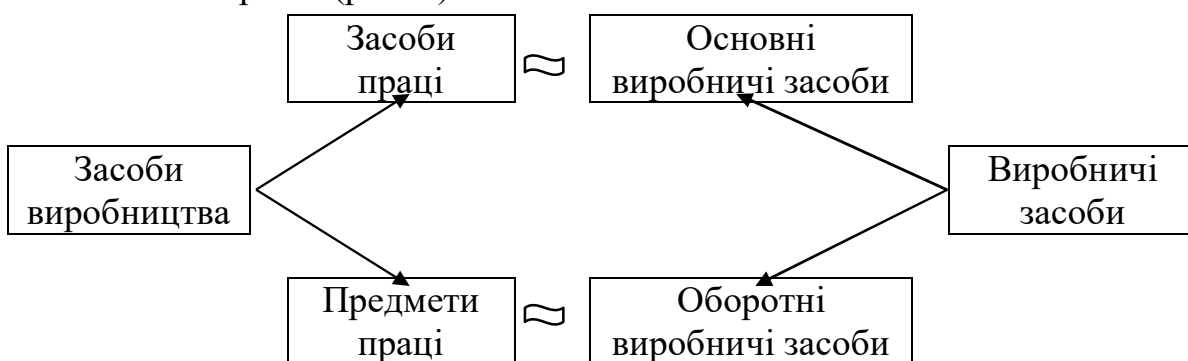

Рисунок 9 – Відповідність засобів виробництва виробничим засобам

Основні виробничі засоби – це частина виробничих засобів у вигляді засобів праці, що функціонують у виробництві тривалий час у своїй незмінній

споживаній формі і свою вартість переносять на вартість продукції, що виробляється, частинами у міру спрацювання.

Оборотні виробничі засоби – це частина виробничих засобів у вигляді предметів праці, елементи яких цілком споживаються у кожному виробничому циклі, повністю втрачають натуральну форму і переносять свою вартість на вартість продукції.

2. Класифікація і структура основних засобів.

Класифікація основних засобів

а) за сферою використання основні засоби поділяють на:

- **виробничі**, що належать до сфери матеріального виробництва;
- **невиробничі**, що належать до нематеріальної сфери, або сприяють здійсненню виробничого процесу (житлові будинки, заклади охорони здоров'я тощо);

б) за ознакою подібності функціонального призначення і натурально-речовим складом розрізняють:

- будівлі;
- споруди;
- передавальні пристрої;
- машини та устаткування;
- транспортні засоби;
- виробничий і господарський інструмент та інвентар;
- багаторічні насадження;
- інші основні засоби.

Співвідношення зазначених видів основних засобів (*видова структура*) не є визначеною для підприємств житлово-комунального господарства і відбиває галузеві особливості окремих підприємств.

в) за ступенем участі у процесі виробництва розрізняють такі виробничі основні засоби:

- **активні**, що беруть безпосередню участь у виробничому процесі, забезпечують належний обсяг та якість продукції;
- **пасивні**, що створюють умови для здійснення процесу виробництва.

Співвідношення цих частин основних виробничих фондів відбиває *технологічну структуру*, яка є прогресивнішою та ефективнішою, якщо питома вага активної частини більша, ніж пасивної, і має тенденцію до збільшення.

3. Оцінка основних засобів.

Оцінка основних засобів підприємства є грошовим вираженням їхньої вартості. Вона необхідна для правильного визначення загального обсягу основних засобів, розрахунку економічних показників господарської діяльності за певний період.

Розрізняють такі види оцінки основних засобів:

Первісна вартість – фактична вартість основних засобів на момент введення їх в дію або придбання. Первісна вартість включає ціну придбання

(або вартість виготовлення) конкретного засобу праці, витрати на його транспортування, монтаж і налагодження.

Відновлена вартість – вартість діючих основних засобів за сучасних умов виробництва. Вона враховує ті самі види витрат, що й первісна вартість, але за сучасними цінами.

Повна вартість (ПВ) – вартість основних засобів у новому, не зношеному стані (первісна або відновлена вартість).

Залишкова вартість (ЗВ) – вартість основних засобів, ще не перенесена на вартість виготовленої продукції. Визначається як різниця між первісною (відновленою) вартістю та сумою спрацювання основних засобів на момент обчислення.

Ліквідаційна вартість (ЛВ) – залишкова вартість основних засобів на момент їхнього вибуття внаслідок спрацювання. Розраховується як сума грошових коштів, яку підприємство очікує отримати від реалізації основних засобів після закінчення терміну використання за мінусом витрат на реалізацію.

Балансова вартість (БВ) групи основних засобів на початок розрахункового періоду обчислюється за формулою

$$БВ_{(a)} = БВ_{(a-1)} + В^H_{(a-1)} - В^B_{(a-1)} - АВ_{(a-1)},$$

де $БВ_{(a-1)}$ – балансова вартість групи основних засобів на початок періоду, що передував розрахунковому;

$В^H_{(a-1)}$ – вартість основних засобів, що надійшли на підприємство у період, що передував розрахунковому, внаслідок придбання, капітального ремонту, реконструкції і модернізації;

$В^B_{(a-1)}$ – вартість виведених з експлуатації основних засобів протягом періоду, що передував розрахунковому;

$АВ_{(a-1)}$ – сума амортизаційних відрахувань у період, що передував розрахунковому.

Середньорічна вартість (ОФ^{с.р.}) – середньозважена повна вартість основних засобів за рік.

$$ОФ^{с.р.} = ПВ^{п.р.} + ПВ^H \cdot k/12 - ПВ^B \cdot (12-)/12$$

де $ПВ^{п.р.}$ – повна вартість основних засобів на початок року;

$ПВ^H$ – повна вартість основних засобів, що надійшли за рік;

$ПВ^B$ – повна вартість основних засобів, що вибули з експлуатації за рік.

4. Амортизація основних засобів.

Амортизація – процес перенесення авансованої раніше вартості основних засобів на вартість продукції з метою її повного відшкодування.

Амортизаційні відрахування – частина вартості основних засобів у грошовому вираженні, що включається до собівартості продукції.

У загальному вигляді величина амортизаційних відрахувань визначається як добуток вартості основних засобів ($В_{оф}$) і норми амортизаційних відрахувань (N_a):

$$АВ = В_{оф} \cdot N_a/100.$$

Норма амортизаційних відрахувань – частина вартості основних засобів у відсотковому вираженні, що підлягає перенесенню на собівартість продукції.

Методи, якими може здійснюватися розрахунок амортизаційних відрахувань, поділяються на рівномірні і нерівномірні.

Рівномірний метод передбачає процес рівномірного зносу основних засобів протягом термін використання. Величина амортизаційних відрахувань визначається як добуток повної вартості основних засобів і норми амортизаційних відрахувань:

$$AB = ПВ \cdot N_a / 100, \\ N_a = 100 / T,$$

де T – нормативний строк функціонування основних засобів у роках.

Рівномірний метод простий і зручний у використанні. Недолік його полягає в тому, що не враховує моральний знос основних засобів, який зменшує споживчу вартість засобів праці.

Нерівномірні методи амортизації дозволяють відшкодувати більшу частину (до 60-75%) вартості основних засобів у першу половину терміну їх використання, що сприяє оновленню основних засобів.

Метод суми чисел років строку використання передбачає розрахунок амортизаційних відрахувань на підставі повної вартості і норми амортизаційних відрахувань, обчисленої як відношення кількості років, що залишаються до кінця строку використання до суми чисел років строку використання:

$$AB = ПВ \cdot N_a / 100, \\ N_a = (T - i + 1) \cdot 100 / \Sigma T,$$

де T – нормативний термін використання основних засобів у роках;

i – порядковий номер року строку використання, на момент якого здійснюється розрахунок.

Метод подвійно-зменшеної залишкової вартості передбачає розрахунок амортизаційних відрахувань на підставі залишкової вартості та подвоєної норми амортизаційних відрахувань, обчисленої за рівномірним методом:

$$AB = ПВ \cdot N_a / 100, \\ N = 2 \cdot 100 / T$$

Метод списання вартості пропорційно обсягу продукції враховує повну вартість основних засобів і норму амортизаційних відрахувань, що обчислюється як відношення річного обсягу виробництва продукції (у натуральному вираженні) до загального обсягу продукції, яку передбачається виробити за весь період використання основних засобів:

$$AB = ПВ \cdot N_a / 100, \\ N_a = Q_i \cdot 100 / \Sigma Q_i,$$

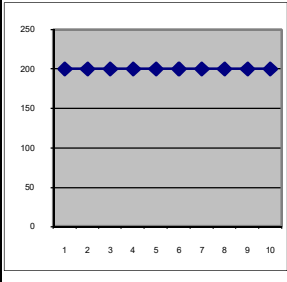
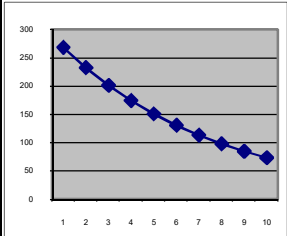
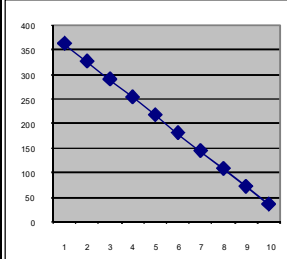
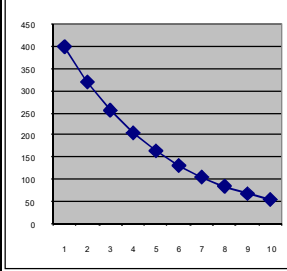
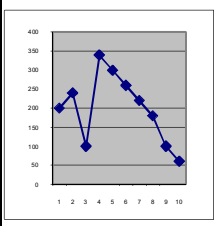
де Q_i – річний обсяг виробництва продукції;

i – порядковий номер року строку використання, на момент якого здійснюється розрахунок.

Більш повна характеристика методів амортизації представлена в таблиці 1.

Для цілей економічного аналізу і прогнозування величина амортизаційних відрахувань може визначатися: способом прямого розрахунку; аналітичним способом.

Таблиця 1 – Характеристика методів амортизації

Методи амортизації	Вартість, що амортизується		Норма амортизації		Графік
	визначення	c/v	визначення	c/v	
1 Залежать від терміну експлуатації (T)					
Рівномірний метод	$V_{\text{оф}} = \text{ПВ} - \text{ЛВ}$	const	$N_a = \frac{1}{T} * 100\%$	const	
1.1 Дегресивні методи					
Геометрично-дегресивний метод	$V_{\text{оф}} = 3В$	var	$N_a = \left(1 - \sqrt[T]{\frac{\text{ЛВ}}{\text{ПВ}}}\right) \cdot 100\%$	const	
Арифметично-дегресивний (кумулятивний) метод	$V_{\text{оф}} = \text{ПВ} - \text{ЛВ}$	const	$N_a = \frac{T - i + 1}{T(T + 1)} * 100\%$	var	
Метод подвоєнно-зменшеного залишку	$V_{\text{оф}} = 3В$	var	$N_a = 2 \cdot \frac{1}{T} * 100\%$	const	
2 Залежать від обсягу виробленої продукції (Q)					
Виробничий метод	$V_{\text{оф}} = \text{ПВ} - \text{ЛВ}$	const	$N_a = \frac{Q_i}{\sum Q} * 100\%$	var	

5. Показники використання основних засобів.

Для оцінки використання основних засобів на підприємстві використовують групи показників:

Показники технічного стану:

– коефіцієнт зносу: $K_3 = \frac{З}{ПВ}$,

де З – залишкова вартість основних засобів;

ПВ – повна вартість основних засобів.

– коефіцієнт придатності: $K_{пр} = \frac{ЗВ}{ПВ} = 1 - K_3$,

де ЗВ – залишкова вартість основних засобів.

Показники руху:

– коефіцієнт надходження: $K_n = \frac{B^n}{OЗ_{к.р.}}$,

де B^n – вартість фондів, що надійшли за певний період часу на підприємство;

$OФ_{к.р.}$ – вартість основних засобів (повна) на кінець року.

– коефіцієнт вибуття: $K_v = \frac{B^s}{OФ_{п.р.}}$,

де B^s – вартість фондів, що вибули з підприємства за певний період часу;

$OЗ_{п.р.}$ – вартість основних засобів (повна) на початок року.

Показники ефективності використання:

– фондovіддача $\Phi_v = \frac{Q}{OЗ^{cp}}$,

де Q – річний обсяг реалізованої продукції (у вартісних або натуральних вимірниках);

$OЗ^{cp}$ – середньорічна вартість основних засобів.

– фондомісткість $\Phi_m = \frac{OЗ^{cp}}{Q}$

– рентабельність основних засобів $P_{of} = \frac{Пр}{OЗ^{cp}}$,

де Пр – прибуток підприємства за рік.

6. Відтворення основних засобів і знос.

Етапи відтворення:

I. *Надходження основних засобів.* На цьому етапі підприємство авансує основний капітал на придбання або створення власними силами необхідних для виробництва основних засобів.

II. *Виробниче використання.* Основні засоби експлуатуються для виготовлення продукції (надання послуг). Одночасно відбуваються процеси морального й фізичного зносу.

III. *Відновлення.* Відбувається усунення наслідків фізичного й морального зносу за допомогою поточного і капітального ремонту, модернізації, реконструкції та технічного переозброєння.

IV. *Відшкодування вартості*. Після закінчення строку виробничого використання основних засобів відбувається накопичення амортизаційних відрахувань у сумі, що дорівнює авансованим раніше витратам на придбання основних засобів. Після відшкодування повної вартості основних засобів для продовження діяльності підприємство переходить до етапу «Надходження основних засобів».

V. *Вибуття*. Після закінчення терміну виробничого використання підприємство ліквідує зношені основні засоби і для продовження діяльності підприємство переходить до етапу «Придбання, створення основних засобів».

Схема відтворення основних засобів представлено на рисунку 10.

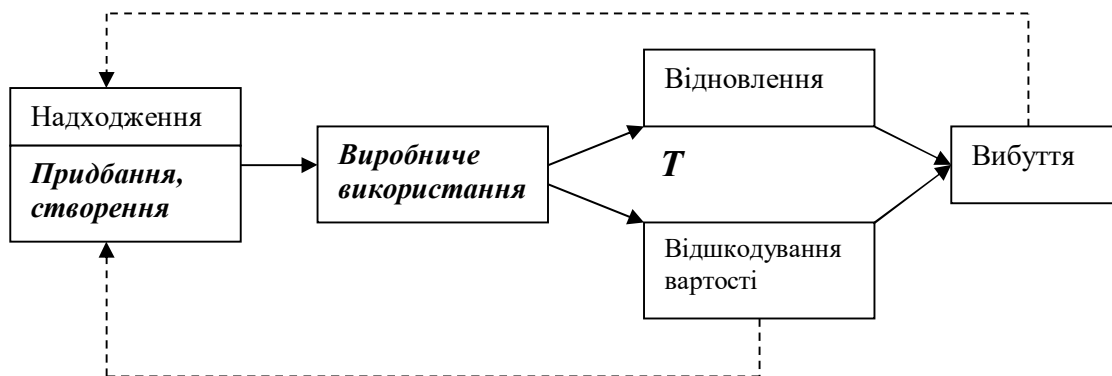

Рисунок 10 – Схема відтворення основних засобів

Знос – це втрата основними фондами початкових техніко-експлуатаційних якостей (споживчої вартості) і реальної вартості.

Розрізняють дві форми зносу:

- фізичний;
- моральний (функціональний, технологічний, соціальний, екологічний).

Фізичний знос – втрата основними фондами початкових якостей внаслідок експлуатації та / або впливу природно-кліматичних умов.

Величина фізичного зносу визначається як сума амортизаційних відрахувань за весь період експлуатації основних засобів.

Моральний знос – знецінення діючих засобів праці до настання повного фізичного зносу під впливом науково-технічного прогресу.

Функціональний знос – знецінення основних засобів внаслідок появи більш продуктивних засобів праці за тією самою повною вартістю. Величину функціонального зносу можна визначити таким чином:

$$ЗМ^Ф = ПВ^Д - (ПВ^Д/Т^Д \cdot П^Д - ПВ^Н/Т^Н \cdot П^Н) \cdot Т_3^Д \cdot П^Д,$$

де $ПВ^Д$, $ПВ^Н$ – повна вартість діючого та нового засобу праці;

$Т^Д$, $Т^Н$ – нормативний термін використання діючого та нового засобу праці;

$П^Д$, $П^Н$ – продуктивність діючого і нового засобу праці;

$Т_3^Д$ – термін використання діючого засобу праці, що залишився.

Технологічний знос – знецінення основних засобів внаслідок появи більш дешевих аналогічних засобів праці. Величина технологічного зносу встановлюється за формулою:

$$ЗМ^Т = ПВ - ВВ,$$

де ПВ – первісна вартість діючих основних засобів;

ВВ – відновлена вартість діючих основних засобів.

Соціальний знос – втрата споживчих якостей основних засобів внаслідок невідповідності вимогам безпеки праці або ергономіки.

Екологічний знос – втрата споживчих якостей основних засобів внаслідок невідповідності щодо вимог екологічної безпеки.

Тема 8 Оборотний капітал

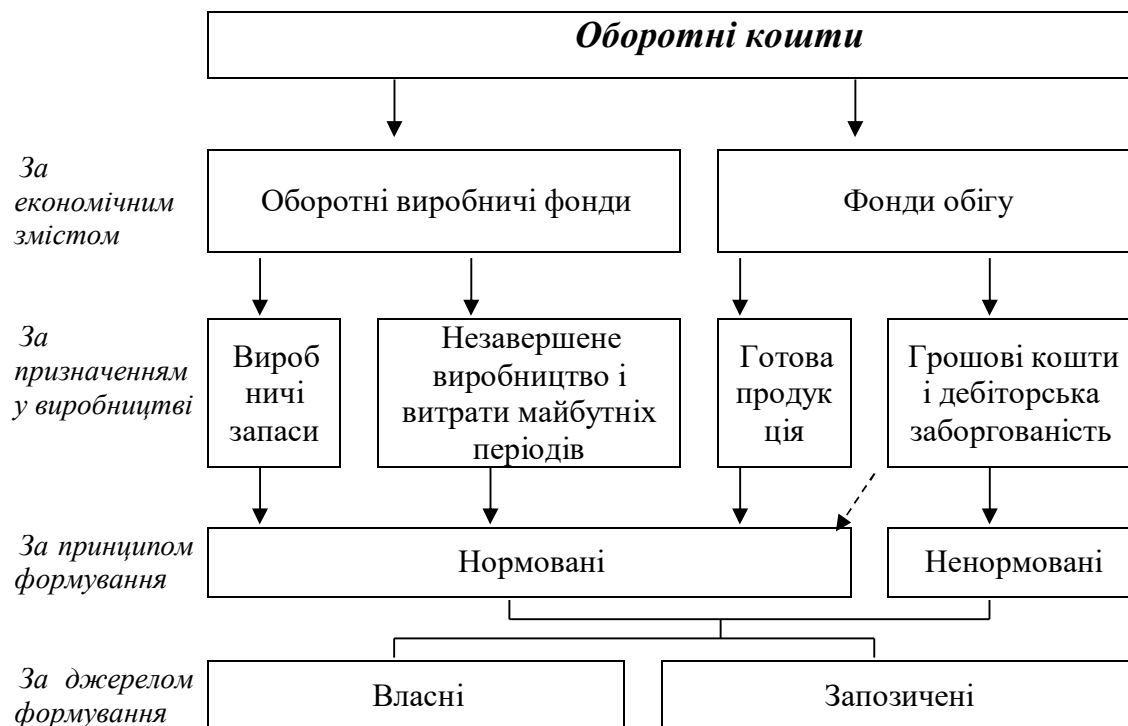
Ключові поняття: | *Оборотні кошти, фонди обігу, кругообіг оборотних коштів, нормування, тривалість обороту*

1. Економічний зміст та класифікація оборотного капіталу.

Оборотні кошти – сукупність грошових коштів підприємства, що авансуються на формування оборотних виробничих фондів і фондів обігу, які забезпечують безперервний кругообіг.

Економічний зміст *оборотних виробничих фондів* втілений у предметах праці, елементи яких цілком споживаються в кожному виробничому циклі, повністю втрачають свою натуральну форму і переносять свою вартість на вартість продукції.

Економічний зміст *фондів обігу* втілений у готовій продукції на складі і відвантаженої, грошових коштах і дебіторській заборгованості.

---->На підприємствах ЖКГ у дебіторській заборгованості виділяють елемент «абонентська заборгованість», що підлягає нормуванню

Рисунок 11 – Характеристика структурних елементів оборотних коштів

Виробничі запаси складаються з таких елементів: сировина, основні матеріали, напівфабрикати, що потребують витрат живої праці для перетворення на готову продукцію і є необхідним компонентом її виготовлення; допоміжні матеріали, що або надають продукції необхідних властивостей, або використовуються для обслуговування техніки; паливо й пальне, що передбачається для технологічних потреб виробництва, експлуатації транспортних засобів, виробництва енергії та опалення будівель; тара; запасні частини, готові деталі, вузли, агрегати, що використовуються для проведення ремонтів; малоцінний та швидкозношуваний предмети, що використовуються не більше одного року, або операційного циклу, якщо він довший за рік.

Незавершене виробництво – вартість продукції, що на момент розрахунку знаходиться в будь-якій стадії виробництва.

Витрати майбутніх періодів – вартість заздалегідь сплачених витрат.

Готова продукція – вартість товарів, створених у виробництві і готових до реалізації, вартість товарів, що знаходяться на складі.

Грошові кошти – сума готівки на розрахунковому рахунку.

Дебіторська заборгованість – сума грошових коштів, пред'явлених підприємством до оплати.

2. Нормування оборотних коштів

Нормування – визначення оптимального обсягу оборотних коштів у виробництві і на складі.

Норматив – мінімальна планована сума грошових коштів, що постійно необхідна для виробничого процесу.

У загальному вигляді норматив оборотних коштів (Н) визначається, виходячи з норми запасу оборотних коштів (N) і розрахункової величини (P).

$$H = N \cdot P$$

Норма запасу матеріалів визначається як складова чотирьох частин:

$$N = N_{\text{тр}} + N_{\text{п.з.}} + N_{\text{пот}} + N_{\text{стр}},$$

де $N_{\text{тр}}$ – норма транспортного запасу. Встановлюється, якщо час на транспортування матеріалів більший за час, необхідний для оформлення та оплати платіжних документів;

$N_{\text{п.з.}}$ – норма підготовчо-заключного запасу. Визначається тривалістю часу, що витрачається на завантаження, розвантаження, сортування, складування придбаних матеріалів;

$N_{\text{пот}}$ – норма поточного (складського) запасу забезпечує безперервність діяльності підприємства в період між двома поставками і визначається як $\frac{1}{2}$ цього періоду. На підприємствах з обмеженим обсягом споживання матеріалів, які надходять від одного чи двох постачальників, ця норма дорівнює інтервалу між двома суміжними поставками;

$N_{\text{стр}}$ – норма страхового запасу. Визначається з метою запобігання непередбачуваним обставинам, а також підприємством самостійно на підставі аналізу таких випадків протягом минулого періоду, або у розмірі 50 % від $N_{\text{пот}}$. У випадку, коли поставка здійснюється в межах одного міста, страховий запас, як і транспортний, не створюється.

Порядок визначення нормативів оборотних коштів представлено на рисунку 12.

НОРМАТИВ ОБОРОТНИХ КОШТІВ			
за елементом «Матеріали»	за елементом «Незавершене виробництво»	за елементом «Витрати майбутніх періодів»	за елементом «Готова продукція»
$N_m = N \cdot OB$ де N – норма запасу матеріалів, дн.; OB – одноденні витрати матеріалів, грн/дн.	$N_{н.в.} = C \cdot T_{ц} \cdot K$ де C – собівартість випуска продукції за 1 день, грн/дн.; T _ц – тривалість виробничого циклу, дн.; K – коефіцієнт наростання витрат.	$N_{м.п.} = Вп.р. + Вр - Всв$ де Вп.р. – витрати майбутніх періодів на початок року, грн; Вр – витрати, здійснені протягом року, грн; Всв – витрати, віднесені на собівартість, грн.	$N_{г.п.} = N_{г.п.} \cdot ОП$ де N – норма запасу продукції на складі, дн.; ОП – одноденний випуск готової продукції, грн/дн.
Сукупний норматив власних оборотних коштів			
$H = N_m + N_{н.в.} + N_{м.п.} + N_{г.п.}$			

Рисунок 12 – Визначення нормативу оборотних коштів

3. Показники ефективності використання.

У процесі виробничого використання оборотні кошти здійснюють кругообіг, схема якого представлено на рисунку 13.

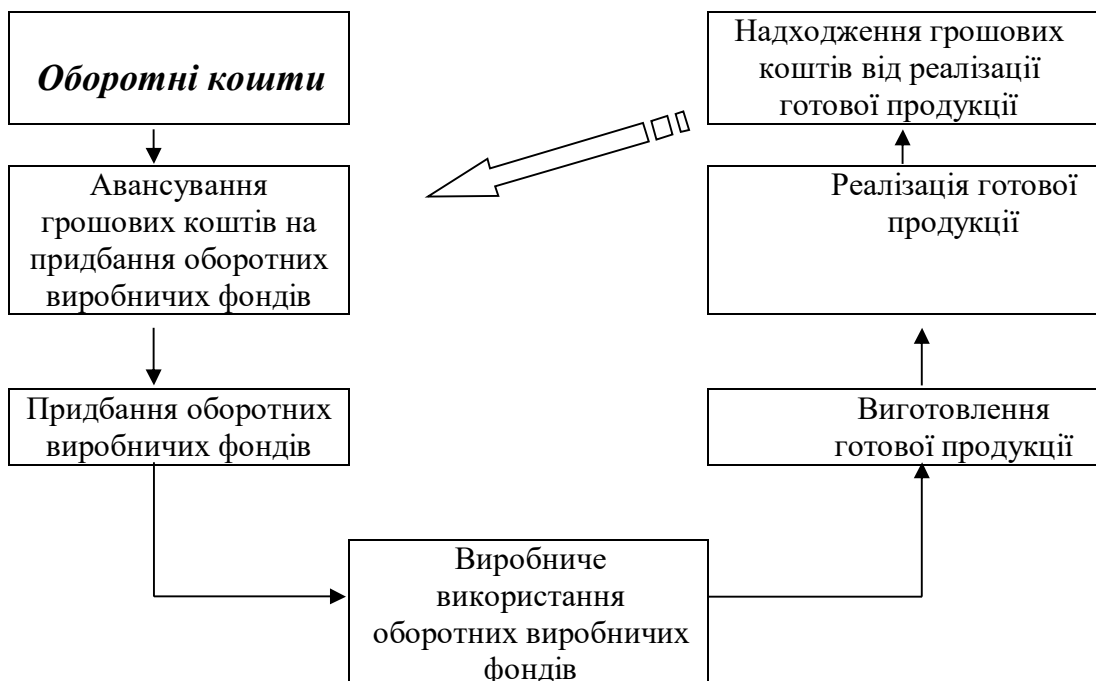

Рисунок 13 – Схема кругообігу оборотних коштів

Показники ефективності використання оборотних коштів:

– коефіцієнт оборотності оборотних коштів ($K_{об}$), який характеризує кількість оборотів, що здійснюють оборотні кошти за розрахунковий період.

$$K_{об} = \frac{Q}{\overline{ЗОК}},$$

де Q – обсяг реалізованої продукції у вартісному вимірі;

$\overline{ЗОК}$ – середній залишок оборотних коштів.

$$\overline{ЗОК} = \frac{\sum_{i=1}^t \overline{ЗОК}_i}{t},$$

де $\overline{ЗОК}_i$ – середній залишок оборотних коштів за окремий i -тий інтервал часу;
 t – кількість інтервалів у розрахунковому періоді.

або

$$\overline{ЗОК} = \frac{\frac{1}{2} ЗОК_1 + ЗОК_2 + \dots + \frac{1}{2} ЗОК_n}{n-1},$$

де $ЗОК$ – фактичний залишок оборотних коштів на певний момент часу;

n – кількість моментів у розрахунковому періоді.

– тривалість одного обороту ($T_{об}$):

$$T_{об} = \frac{T}{K_{об}} = \frac{T * \overline{ЗОК}}{Q},$$

де T – кількість днів у календарному періоді.

– коефіцієнт завантаження оборотних коштів ($K_{зав}$) характеризує кількість оборотних коштів, що припадає на одну грошову одиницю реалізованої продукції:

$$K_{зав} = \frac{\overline{ЗОК}}{Q};$$

– коефіцієнт доходності оборотних коштів ($K_{дох}$) характеризує величину доходу, що припадає на одну грошову одиницю вартості оборотних коштів:

$$K_{дох} = \frac{Q}{\overline{ЗОК}};$$

– коефіцієнт прибутковості оборотних коштів ($K_{пр}$) характеризує величину прибутку, що припадає на одну грошову одиницю вартості оборотних коштів:

$$K_{пр} = \frac{Pr}{\overline{ЗОК}},$$

де Pr – величина прибутку від реалізації продукції.

Наслідком покращення ефективності використання оборотних коштів є вивільнення оборотних коштів. Абсолютне вивільнення має місце, якщо підприємство забезпечує планову величину реалізації продукції, використовуючи суму оборотних коштів меншу, ніж було передбачено

плановими нормативами. Відносно вивільнення оборотних коштів може бути досягнуте і при відсутності абсолютного внаслідок зменшення суми оборотних коштів на 1 грн продукції порівняно з попереднім періодом.

Напрямки підвищення ефективності використання оборотних коштів:

а) у сфері виробництва:

– економія ресурсів внаслідок використання ресурсозберігаючих технологій та ліквідації непродуктивних витрат;

– удосконалення технологічного процесу з метою систематичного збільшення обсягу виробництва

б) у сфері реалізації продукції:

– удосконалення системи розрахунків за надані послуги, реалізовану продукцію;

– ліквідація простроченої абонентської заборгованості.

в) у сфері матеріально-технічного забезпечення:

– забезпечення регулярних поставок з метою зменшення норми запасу матеріальних ресурсів на складі;

– оптимізація запасів матеріальних ресурсів та незавершеного виробництва;

– створення необхідних умов для запобігання та використання виробничих запасів.

Тема 9 Персонал підприємства, продуктивність і оплата праці

Ключові

поняття:

Кадри, професія, спеціальність, баланс робочого часу, плинність кадрів, форми оплати праці, мотивація.

1. Трудові ресурси.

Трудові ресурси – працездатна частина населення, яка володіє необхідними фізичними і інтелектуальними здібностями для виробництва матеріальних благ і послуг.

Склад трудових ресурсів представлено на рисунку 14.

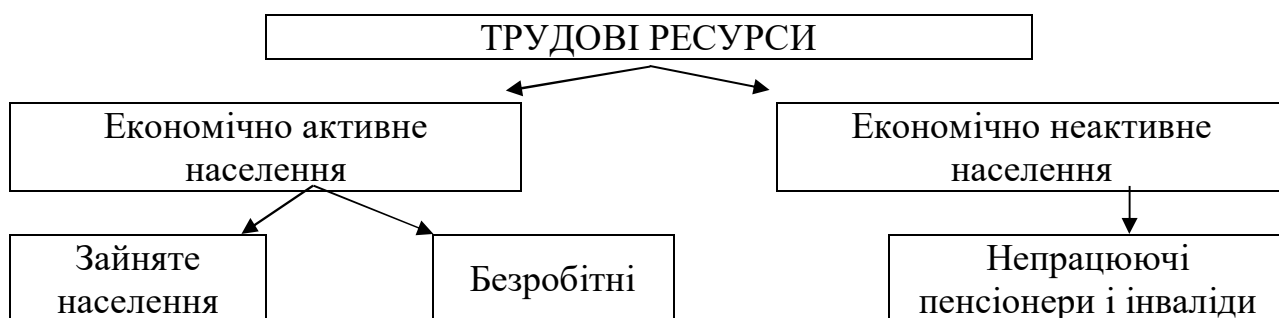

Рисунок 14 – Склад трудових ресурсів

Економічно активне населення – частина населення, яка забезпечує пропозицію робочої сили для виробництва товарів і послуг.

Зайняте населення розподіляється на робітників, що працюють за наймом (на основі трудового договору), і робітників, що працюють на за наймом: роботодавці, особи, що працюють на індивідуальній основі.

До безробітних відносять осіб, які: працездатні; не мають роботи і заробітку; зареєстровані в фонді зайнятості; шукають роботу; готові пристати до неї.

Економічно неактивне населення – непрацюючі категорії населення:

- особи, які отримують пенсію за віком і на пільгових умовах;
- особи, які отримують пенсії за інвалідністю (I, II, III групи);
- особи, які зайняті веденням домашнього господарства, догляд за дітьми, хворими родичами тощо;
- особи, які припинили пошук роботи;
- особи, які не мають необхідності працювати.

Термін «трудові ресурси» використовується для характеристики працездатного населення в масштабах держави, регіону, галузі економіки або підприємства. В межах окремого підприємства найбільш вживаний термін – персонал. **Персонал** – це сукупність працівників різних професійно-кваліфікаційних груп, що зайняті на підприємстві і входять до його облікового складу.

Залежно від характеру трудової діяльності кадри підприємства розрізняються за професіями, спеціальностями, рівнем кваліфікації.

Професія – особливий вид трудової діяльності, що потребує теоретичних знань та практичних навичок.

Спеціальність – вид діяльності в межах професії, що має специфічні особливості і потребує від працівників додаткових спеціальних знань та навичок.

Рівень кваліфікації – ступінь оволодіння працівниками тією чи іншою професією або спеціальністю.

Професійно-кваліфікаційна характеристика працівників підприємства фіксується у штатному розписі (документ, що щорічно затверджується керівником підприємства, і являє собою перелік згрупованих за відділами та службами посад службовців, категорій робіт, посадових окладів.

2. Чисельність персоналу і показники його використання.

При визначенні чисельності робітників виходять з обсягу часу, необхідного для виконання робіт, і балансу робочого часу.

Баланс робочого часу включає:

- 1) Календарний фонд (Φ_k), дн.;
- 2) Номінальний фонд (Φ_n), дн.;
- 3) Реальний фонд (Φ_p), дн.;
- 4) Середня тривалість робочого дня ($T_{p.d.}$), год.;
- 5) Ефективний фонд робочого часу (Φ_e), год.

Чисельність робітників-відрядників визначають за формулою:

$$Ч_{\text{від}} = \frac{T_n}{\Phi_e * k},$$

де T_n – нормативна трудомісткість запланованого обсягу робіт, нормо-годин;
 Φ_e – ефективний фонд робочого часу 1 робітника, год.;
 k – коефіцієнт виконання норм виробітку.

Чисельність робітників-погодинників знаходять за формулою:

$$Ч_{\text{пог}} = \frac{T_{\text{обсл}}}{\Phi_e},$$

де $T_{\text{обсл}}$ – час обслуговування робочого місця, год.

Абсолютні показники трудових ресурсів:

- 1) спискова чисельність робітників ($Ч_{\text{сп}}$) – чисельність робітників спискового складу на визначену дату.
- 2) явочна чисельність робітників ($Ч_{\text{яв}}$) – чисельність робітників спискового складу, які вийшли на роботу у визначену дату.
- 3) середньооблікова чисельність робітників ($Ч_{\text{об}}$) – чисельність робітників, яка в середньому за встановлений період значиться у списках. Показник використовується для розрахунків відносних показників.

Відносні показники трудових ресурсів:

- 1) коефіцієнт обороту персоналу з прийому ($К_{\text{пр}}$) – відношення кількості прийнятих на роботу за визначений період часу до середньоспискової чисельності;
- 2) коефіцієнт обороту персоналу з вибуття ($К_{\text{виб}}$) – відношення кількості робітників, які вибули з підприємства за визначений період часу, до середньоспискової чисельності;
- 3) коефіцієнт плинності персоналу ($К_{\text{пл}}$) – відношення кількості робітників, які звільнилися за власним бажанням, до середньоспискової чисельності;
- 4) фондоозброєність праці ($\Phi_{\text{пр}}$) – відношення вартості основних засобів до середньоспискової чисельності;
- 5) продуктивність праці ($\Pi_{\text{пр}}$) – відношення обсягу виробництва продукції (у вартісних або натуральних вимірниках) до середньоспискової чисельності.

3. Організація оплати праці

Тарифна система оплати праці включає:

- тарифні ставки – величина оплати праці за одиницю робочого часу;
- тарифна сітка – кількісне співвідношення в оплаті праці різного рівня складності;
- тарифно-кваліфікаційні довідники – характеристика робіт та кваліфікацій робітників;

– надбавки та доплати – винагорода за одну і ту саму працю, але за різних умов.

Форми оплати праці:

- погодинна – оплата за фактично відпрацьований час;
- відрядна – оплата за фактично виконаний обсяг робіт.

Кожна форма має свої переваги і недоліки як для працівників, так і для підприємства. Це особливо наочно видно при використанні графічного методу зображення залежності величини оплати праці від кількості виготовленої продукції у розрахунку на загальний обсяг виробництва і на одну одиницю продукції. Подолати недоліки дозволяє застосування різних систем оплати праці.

Розрахунок величини заробітної плати при використанні різних систем оплати праці представлено в таблиці 2.

Таблиця 2 – Розрахунок величини заробітної плати при використанні різних систем оплати праці

Форми і системи оплати праці	Формула розрахунку
Погодинна форма оплати праці	
1. Звичайна погодинна система	$ЗП = T_c \cdot \Gamma,$ де Γ – кількість відпрацьованого часу, год.; T_c – годинна тарифна ставка, грн./год.
2. Погодинно-преміальна система	$ЗП = T_c \cdot \left(1 + \frac{p}{100}\right) \cdot \Gamma,$ де p – величина премії, %.
Відрядна форма оплати праці	
1. Пряма відрядна система	$ЗП = V_p \cdot Q,$ де V_p – відрядна розцінка за 1 одиницю обсягу продукції (робіт), грн./од.; Q – обсяг виробленої продукції (роботи), од. $V_p = T_c / N_{\text{вир}} = T_c \cdot N_{\text{ч}},$ де $N_{\text{вир}}$ – норма виробітку продукції за 1 годину, од./год.; $N_{\text{ч}}$ – норма часу на виготовлення 1 одиниці продукції, год./од.
2. Відрядно-преміальна система	$ЗП = V_p \cdot \left(1 + \frac{p}{100}\right) \cdot Q$
3. Непряма відрядна система	$ЗП = V_{\text{нр}} \cdot Q^{\text{осн}},$ де $V_{\text{нр}}$ – відрядна непряма розцінка за 1 одиницю обсягу продукції (робіт) для працівників, зайнятих обслуговуванням основних робочих, грн./од.; $Q^{\text{осн}}$ – обсяг продукції, виробленої основними робочими, од. $V_{\text{нр}} = T_c^{\text{обсл}} / N_{\text{вир}},$ де $T_c^{\text{обсл}}$ – годинна тарифна ставка для працівників, зайнятих обслуговуванням основних робочих, грн./год;
4. Відрядно-прогресивна система	$ЗП = V_p \cdot Q^{\text{норм}} + V_p \cdot \left(1 + \frac{p}{100}\right) \cdot Q^{\text{п.норм}},$ де $Q^{\text{норм}}$, $Q^{\text{п.норм}}$ – обсяг продукції, виробленої в межах нормативної та позанормативної величини, од.

Оплата праці спеціалістів, службовців і керівників здійснюється відповідно до встановлених штатним розписом окладів і діючої на підприємстві системи преміювання.

Надбавки і доплати:

- кваліфікованим робітникам, які зайняті на особливо відповідальних роботах, за високу кваліфікаційну майстерність;
- за класність водіям автомобілів, робітникам локомотивних бригад, трактористам-машиністам;
- бригадирам з числа робітників, не звільненим від основної роботи, за керівництво бригадою; персональні надбавки;
- керівникам, спеціалістам, службовцям за високі досягнення у праці або за виконання особливо важливих завдань на строк їх виконання;
- за знання іноземної мови у випадках, передбачених законодавством;
- за суміщення професій (посад), розширення зон обслуговування або збільшення обсягу виконаних робіт;
- за стаж роботи і вислугу років;
- доплата до середнього заробітку у випадках, передбачених законодавством;
- плата за працю у вихідні й святкові дні;
- доплати за шкідливі умови праці.

Заробітна плата – це винагорода, яку власник або уповноважений ним орган сплачує робітникові за виконану ним роботу.

Основна заробітна плата – винагорода за виконану роботу згідно з діючими нормами праці. Встановлюється у вигляді тарифних ставок (окладів) та відрядних розцінок для робочих і посадових окладів для службовців.

Додаткова заробітна плата – винагорода за роботу поза установлені норми, за трудові досягнення, за особливі умови праці.

Інші заохочувальні та компенсаційні виплати – виплати у формі винагороди за підсумками роботи за рік, премії за спеціальними системами й положеннями, компенсаційні та інші грошові й матеріальні виплати.

Сучасні тенденції організації оплати праці:

- заміна традиційних систем погодинної та відрядної форми оплати праці на індивідуальну заробітну плату, що враховує труд кожного робітника;
- значна диференціація в оплаті праці залежно від результатів праці, рівня кваліфікації, досвіду роботи;
- зменшення частки базового, постійного рівня заробітку до 70–85 %;
- розвиток окремих видів колективного стимулювання;
- використання систем участі робітників у прибутках підприємства.

4. Мотивація праці.

Мотивація – процес спонукання робітника до таких дій, що дозволять підприємству отримати бажані результати, задовольняючи потреби робітників.

Характеристика основних концепцій мотивації представлено в таблиці 3.

Таблиця 3 – Характеристика теорій мотивації

Теорії мотивації. Автор або послідовник	Основні концепції
Класична теорія. Фредерік В. Тейлор	Люди значною мірою будуть зацікавлені у праці, якщо оплата праці буде тісно пов'язана з її результатами
Теорія потреб. Абрахам Х. Маслоу	Коли основні фізіологічні потреби задоволені, потреби більш високого рівня стають домінуючими і повинні бути враховані при мотивації вчинків
Теорія людських відносин. Ренсис Ликерт	Керівник є ключовим фактором мотивації. Він повинен дати відчуття робітникові, що той є частиною колективу і займає в ньому важливе місце
Теорія переваг. Віктор Вруум	Мотивація робітника залежить від того, що він очікує отримати від тих речей, які є важливими для нього як нагорода за його працю
Фактор «2». Фредерік Херцберг	Умови праці та інші фактори підтримки можуть викликати у робітника почуття незадоволення, але воно не є головним мотивуючим фактором. До останніх відносяться потреби більш високого рівня, а саме суспільне признание, робота сама по собі і можливість зростання
Теорія Х та Y. Дуглас Мак Грегор	Умови передбачають, що окремі індивідууми не люблять працювати і будуть її обминати при найменшій можливості. Такі люди добре працюють лише під наглядом (теорія Х). Інші самі мотивують себе і знаходять внутрішнє задоволення у праці, якщо для цього створені необхідні умови
Теорія установки цілей. Едвін А. Локе	Свідомі потреби особистості визначають її дії. Мета сприятиме докладеним зусиллям і впливати на вибір поведінки
Теорія потреби досягнення. Девід Ц. Мак Клеланд	Встановлюючи порядок винагороди(признання, службове зростання, досягнення визначеного суспільного положення) і посилюючи очікування, що винагорода буде результатом кращої роботи, можна стимулювати до більш продуктивної та якісної праці
Теорія зміни поведінки. Б. Ф. Скиннер	Поведінка може бути керованою завдяки визначеним змінам у системі заохочування
Теорія неупередженості. Д. Стасі Адамс	Основним джерелом мотивації є неупередженість або справедливість, яку робітник сподівається зустріти в трудовому колективі

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойчик І. М. Економіка підприємства: підручник / І. М. Бойчик. – Київ: Кондор, 2016. – 378 с.
2. Економіка підприємства : збірник практичних задач і конкретних ситуацій : навч. посібник / за ред. С. Ф. Покропивного. – Київ : КНЕУ, 2005. – 328 с.
3. Економіка підприємства: навч. посібник / за ред. А. В.Шегди. – Київ : Знання-Пресс, 2002. – 335 с.
4. Економіка підприємства: навч. посібник / за ред. О. П. Крайник. – Львів : «Львівська політехніка», 2003. – 208с.
5. Економіка підприємства: навч. посібник / за заг. ред. Л. С. Шевченко. – Харків : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2011. – 208 с.
6. Економіка підприємства: підручник / Г. О. Швиданенко, В. Г. Васильков, Н. П. Гончарова, А. І. Дмитренко та ін. – Київ: КНЕУ, 2009. – 598 с.
7. Економіка підприємства : підручник / М. Г. Грещак, В. М. Колот, О. Г. Мендрул [та ін.] ; за заг. та наук. ред. Г. О. Швиданенко. – Київ : КНЕУ, 2009. – 816 с.
8. Економіка підприємства : підручник / за заг. ред. С. Ф. Покропивного. – 2-ге вид., перероб. та доп. – Київ: КНЕУ, 2001. – 528 с.
9. Іванілов О. С. Економіка підприємства : підручник / О. С. Іванілов. – Київ : Центр учбової літератури, 2009. – 728 с.
10. Офіційний сайт Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. URL: <http://www.me.gov.ua>.
11. Офіційний сайт Національного Банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua>.
12. Шваб Л. І. Економіка підприємства : підручник для студентів вищих навчальних закладів / Л. І. Шваб. – 2-е вид. – Київ: Каравела, 2005. – 568с.

Навчальне видання

СЛАВУТА Олена Іванівна

ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВА. МОДУЛЬ 1

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

*(для студентів 2 курсу всіх форм навчання
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 051 – Економіка)*

Відповідальний за випуск *В. О. Костюк*
За авторською редакцією
Комп'ютерне верстання *О. І. Славута*

План 2020, поз. 117Л

Підп. до друку 10.02.2021. Формат 60 × 84/16.
Друк на ризографі. Ум. друк. арк. 2,3.
Тираж 50 пр. Зам. № .

Видавець і виготовлювач:
Харківський національний університет
міського господарства імені О. М. Бекетова,
вул. Маршала Бажанова, 17, Харків, 61002.
Електронна адреса: rectorat@kname.edu.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 5328 від 11.04.2017.